

Intervju
Primljeno: 20. siječnja 2006.

Intervju prof. dr. Zvonka Posavca s prof. dr. Peterom Häberleom 14. srpnja 2005. u Bayreuthu

Posavec: Drago mi je što poslije nekoliko godina opet možemo razgovarati.

Dakle, ustavi su pravni temelji država. Od početka novovjekovlja poznajemo formalne ustave koji u obliku zakona opsežno reguliraju kompetencije u državi. Ali, međudržavne institucije imaju svoje pravne temelje u međunarodnopravnim ugovorima. EU nije država, a ipak se govori o Ustavu EU-a. Mogu li se međunarodnopravni ugovori nazivati Ustavom EU-a?

Häberle: Hvala Vam na ovome prvom središnjem pitanju. Sa svoje bih strane želio reći koliko sam sretan što smo prije, otprilike, osam godina započeli ovu znanstvenu suradnju između Hrvatske i Njemačke i želimo je predati i našim učenicima u duhu klasičnoga, znanstvenoga društvenog ugovora kao generacijskoga ugovora. A sada o Vašem pitanju. Ustav se, shvaćen kao “temeljni pravni poredak države”, mora definirati s formalne i materijalne strane. Formalna je njegova valjanost kao najviša norma: ponajprije, na visokome stupnju, moglo bi se reći, ustav ima primat u odnosu na sve druge pravne norme. Postoje već mnoge ustavne teorije, koje su se razvile, ponajprije, u velikome klasičnom vremenu Njemačke: u vrijeme Weimarske Republike (ali i pod Temeljnim zakonom), ne želim ih sada ponavljati u pojedinostima. Natuknice su: “ustav kao poticaj i ograda”, “ustav kao norma i zadaća”, ali ne ustav kao “odluka”, kao što je to naložio decizionizam. Ustav vidimo kao “temeljni pravni poredak” i on vrijedi na najvišem stupnju države, on je i konstituira. Važno je što je, u novije vrijeme, ustav izgubio svoju uobičajenu državnu relaciju. Ustav prema novijem viđenju, koje dijeлим, osobito prema onome moga nedavno preminuloga učitelja Konrada Hessea, nije više samo temeljni pravni poredak *države*, nego seže daleko u *društvena* područja, na primjer u jamstvo tarifne autonomije, u brak i obitelj te druga društvena područja. Ustav kao otvorena struktura sve više preseže i u međunarodnopravne odnose: mnogi novi ustavi priznaju, nedvojbeno, opća načela međunarodnoga prava kao naddržavno visoko ustavno pravo. To napose vrijedi za ljudska prava, upravo se u tome otvaraju i istočnoeuropski ustavi. Govorimo o “kooperativnoj ustavnoj državi” ili o otvorenoj ustavnoj državnosti. U pogledu Europe, a to je bilo Vaše središnje pitanje, sada se raspravlja (i to za Europu EU-a) možemo li i moramo li ustrajavati na tradiciji-

skoj *državnoj* relaciji ili ćemo pojam ustava razdvojiti od države. U njemačkoj postoji nesretna tradicija, *pretkonstitucijski* pojam države, koji, na posljeticu, ima veoma njemačke, monarhijske korijene. Kao što smo o tome govorili tijekom naše divne šetnje Weimarom. U Sjedinjenim Američkim Državama to je nepojmljivo, jer kad su nastajale, nije bilo prethodne države, nego su kolonije kao slobodno društvo građana između 1776. i 1787. godine osnovale američku zajednicu. Ali vratimo se Europi. Ubrajam se u one profesore državnoga prava koji kažu da je EU već “ustavna zajednica”. Time se nadovezujem na pojam “europske zajednice” velikoga Europljanina Waltera Hallsteina, drugi govore o “ustavnome savezu”. Tsatsos govori o “unijskome temeljnom poretku”. Bolje bi bilo reći, a time je, možda u naznakama, odgovoreno na Vaše prvo pitanje: u EU-u postoji *ansambl različitih pojedinačnih ustava*, najprije Rimski ugovori, potom Ugovori iz Maastrichta/Amsterdama, (loši) Ugovor iz Nice te (još nevažeći) Ustavni nacrt EU-a iz listopada 2004. godine. Bez obzira na aktualni spor oko dvostrukoga “ne” Francuza i Nizozemaca iz ove godine, već imamo složenu ustavnu tvorevinu, dakako ne iz istoga kova, s barokno bujnim tekstom, koja je slabo transparentna i nije bliska građanima.

Posavec: Vi mislite da europska ustavna teorija (ako je razumijemo onako kako ste je Vi opisali) mora razlikovati dvije razine, onu nacionalne ustavne države i onu naddržavno-europsku, iz koje Europski ustav i njegov nauk doslovno izrastaju. Objasnite nam te dvije razine s kojima danas europski pravnik mora operirati. Pišete da se ono što je dosad razvijeno primarno na relaciji nacionalne ustavne države sada mora postići na europskoj razini.

Häberle: Hvala Vam i na ovome dalekosežnom pitanju. Doista moramo, a od toga živi nacionalna kulturna raznolikost Europe na ukupnoj europskoj razini, razlikovati razinu nacionalne ustavne države i europsku razinu. Prva znači ono što Ustavni ugovori EU-a iz Amsterdama i Nice nazivaju “nacionalnim identitetom”. Nacionalni su identiteti sada 25 europskih država (nam se da će im se jednoga dana pridružiti i Hrvatska), zajedno, neotklonjivi mostovni stupovi cijele tvorevine. Čovjek pada u provaliju ako se ne može identificirati na nacionalnoj razini: on ostaje Francuz, Nijemac, Hrvat. Ali osobitost je u Europi: ono što tamo izrasta kao ustavne strukture pokazuje nam da već imamo i *djelomične* konstitucijske strukture na razini EU-a. Tako Povelja EU-a o temeljnim pravima, koja umnogome sažimlje dosad već postojeći sustav europskih pravnih načela što ih je razvilo Europsko sudništvo. Ta povelja već je djelomični ustav, uostalom uzoran, i on već povezuje 25 ustavnih država EU-a, ali ponajprije: on postiže konstitutivni element s razine EU-a, kao na sveeuropskoj razini Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Posavec: Često govorite o kontekstualizmu. To je bila Vaša ideja, to je, kao što kažete, središnji pojam mišljenja o ustavu. Objasnite svoju 79. stranicu o tezi koju ste razvili.

Häberle: Vi, očito, poznajete moju knjižicu bolje nego ja sam. Godinama sam do 2001. godine nastojao shvatiti što se misli s danas tako aktualnim i u mnogim disciplinama korištenim, izrazom “kontekstualizam”. Sada mislim: razumijevati, tumačiti domišljanjem. Preuzimam iz klasičnoga hermeneutičkog pristupa: sadržaj pisanoga teksta moramo još domisliti da bismo ga potpuno shvatili. Tako rado formuliram da “Europa” živi od svojih tekstova i konteksta. Kao pravnik, doduše, polazim od pisanih tekstova, uključujući sudske presude, ali sadržajno interpretator ima zadaću tumačiti ih iz konteksta. Na primjer: talijanski ili španjolski ustav ne razumijemo samo iz pisane, nego i iz povijesno nastale tipične talijanske ili španjolske ustavne kulture, isto sada vrijedi za Europu koja nastaje kao EU. Tu je, također, Beethovenova himna, odnosno uglazbljenje Schillerove “Ode radosti”, koja prema Ugovoru o europskome ustavu treba postati europskom himnom, davno *prije* toga teksta kontekst europskoga identiteta. Drugim riječima: Onako kako se o nacionalnim identitetima uvjeravamo iz tekstova i konteksta, tako dobivamo europski identitet iz tekstova *i* konteksta, a tome kontekstu pripada, upravo, Beethovenova “Oda radosti”.

Posavec: To znači da bi sada svaka nacionalna ustavna teorija trebala od samoga početka raditi europski, dakle mi ne možemo raditi samo nacionalno, radimo već pluralno multinacionalno i u uzajamnim adekvatima.

Häberle: Uistinu je tako. Danas više nije moguće, kao još početkom pedesetih godina u Njemačkoj, koncipirati čistu nacionalnu teoriju države ili čistu nacionalnu ustavnu teoriju. Europski i nacionalni elementi toliko su snažno isprepleteni da danas moramo, polazeći od nacionalnoga, pisati i europeiziranu ustavnu teoriju. Oko toga sam se trudio od 1995. godine. To, dakako, pokazuje i granice mojih mogućnosti: Polazeći od njemačke teorije, pisao sam svoju *Europäische Verfassungslehre* (2001./02., sada u trećem izdanju 2005.), ali uvijek pritom i naglašavao da moramo sami biti skromni: nadam se da će uskoro neki Talijan napisati svoju “europsku ustavnu teoriju”, daka-ko, i neki Francuz ili, pak, Englez svoju. Tek bi možda u sljedećem naraštaju iz ovoga, da tako kažemo, “europskoga kućnog koncerta”, mogla nastati sveeuropska ustavna teorija, na kojoj će, nadam se, surađivati svih 25, kao i nacionalne znanstveničke zajednice (kojima će tada pripadati i Hrvatska).

Posavec: Hoćemo li se oprostiti od bitnoga pojma iz naše povijesti, naime pojma suverenosti države?

Häberle: To je osobito teško pitanje, na koje bih pokušao odgovoriti s duhovnopovijesno-političke strane te sadržajno sa strane modernih ustava i njihova razumijevanja. Kao istaknuti politolog, Vi bolje od mene poznajete du-

hovnu povijest suverenosti. Spomenut ću Bodina i mnoge druge. Pojam suverenosti, s kojim ni veliki Herrmann Heller još nije posve izišao na kraj, danas bi trebalo barem relativizirati, a možda i napustiti. Usudio sam se 1967. godine, prije Martina Krielea, govoriti o pojmu “ustavne suverenosti”. Krieleova je zasluga što, polazeći od anglosaksonskoga mišljenja, dovodi u pitanje pojam suverenosti, što je razumljivo s aspekta duhovne povijesti i politike moći: suverenost se odnosi na naciju. Mi Nijemci mislimo na određenu državnu ideologiju. Mislim: Ako uopće još želimo upotrebljavati pojam suverenosti, tada ne više u području unutar države. Danas ne postoje suverena ustavna tijela. Schmidtova izreka: “Suveren je onaj tko odlučuje o izvanrednome stanju” najkasnije je danas pogrešna, jer sva su ustavna tijela vezana ustavom, pravno obuhvaćena; posljednji je “suveren” građanin. Ali u društvu građana i u građanskoj demokraciji ne bi trebalo unutar države uopće operirati pojmom suverenosti. Drukčije izgleda na razini *međunarodnoga prava*. Tu moramo respektirati činjenicu da Povelja UN-a još uvijek govori o suverenosti pojedinih članica pa ni uz najljepši idealizam ne možemo zanijekati da na razini međunarodnoga prava uobičajeni pojam suverenosti još uvijek ima veliku ulogu, osobito u politici moći. Srećom je, dakako, vezan primatom ljudskih prava te onim što stručnjaci za međunarodno pravo danas nazivaju “konstitucionalizacijom međunarodnog prava”. Upućujemo na sudove UN-a, Kazneni sud u Rimu i regionalne sudove kao u Kostariki ili Strasbourgu. Ovdje smo tek na početku razvoja. Odavno apeliram za “novu školu Salamanke”, trebamo nove klasike međunarodnoga prava koji će *čovječanstvo* (a kao njegove predstavnike pojedine ljude), a ne više državnu suverenost, učiniti posljednjom točkom svrstavanja međunarodnoga prava i državne suverenosti.

Posavec: Europa se iz prava i zajednice uobličava unatoč svim poteškoćama. Nastaje europska svijest. Koliko je, po Vašem mišljenju, jaka svijest u građana Europe?

Häberle: Doista dotičete poznata gledišta: Europa kao zajednica temeljnih prava, Europa kao pravna zajednica, Europa kao zajednica vrednota, a ja bih dodao ono što je osobito važno u pogledu Jugoistočne Europe (država, kao što je Vaša, do kojih mi je stalo): Europa kao *mirovna* zajednica. Posebno postignuće očeva Europe nakon 1945. godine bilo je u tome što su osnovali mirovnu zajednicu. S obzirom na identitetsku krizu naših dana (u ljeto 2005. godine) u pitanjima EU-a, moramo se zapitati: što je, zapravo, s Europom kao zajednicom građana? Ovdje bi, zacijelo, najbolji pojam bio “zajednica građana”, ne samo *društvo* građana, nego *zajednica* građana. Imamo divne tekstove iz Maastrichta/Amsterdama, čak iz Nice, također u našem novom Ugovoru o ustavu EU-a, koji je nedavno, na žalost, odbačen u Francuskoj i Nizozemskoj, ali koji će, možda, proizvesti korisnu krizu i koji je sada, srećom, dobio pozitivan signal prihvaćanjem u Luksemburgu, kao što, uopće, o Europi smijemo govoriti samo s posebnim obzirom na male zemlje. “Male

zemlje” su osobito važne. Dobro je što u Europi imamo mali Luksemburg, a jednoga dana i “malu Švicarsku” ili mali Lihtenštajn. Ovdje treba još mnogo pedagoškoga prosvjeđivanja. Procesi dogovaranja među vladama, u kojima su Europu korak po korak razvijali značajni Europljani poput Mitteranda i Kohla, katkad su zaboravljali “povesti sa sobom” građane. Ovaj je izraz, dakako, pogrešan jer pravi gospodari Europe moraju biti *građani* ako hoćemo konstitucionalizirati i utemeljiti “zajednicu građana”. Ne plašim se, dakle, govoriti o zadaći, ustavnopedagoškoj zadaći političara, medija i političkih stranaka i, ponajprije, također nacionalnih teorija državnoga prava, kako bih obrazložio da možemo formulirati “mi” – svijest europskih građana. Veliki Deloss jednom je rekao da se moramo boriti za “dušu Europe”. Znamo da biraju građani, a ne institucije. Katkad se pitam imaju li svi veliki državnici iz Francuske i Njemački dovoljno “duše” da Europu usidre u srcima građana. Moram, dakako, spoznati da postoje i *granice* onoga što mogu postići političari i pravnici i znanstvenici. Ponajprije se pouzdam u umjetnike, a tu imamo velike tradicije europske umjetnosti, spomenut ću Verdija, Shakespearea, weimarske klasike, koji, dakako, upućuju već i u univerzalno.

Posavec: Danas se često govori o deficitu europske demokracije. Parlament je vrlo daleko od građanina. Građani su premalo zainteresirani za izbore. Čini se da Zajednica nema vlastiti život, nego su državne vlade, kako pišete, gospodari ugovora. Govorimo o kasnoapsolutističkoj metafori ili Vi kažete da je narod kao zajednica građana isključen s europske razine ili narod se ne pojavljuje realno na razini EU-a ili, a tada kažete i pitate se, kako biste pitanje zaoštrili, može li ostati ovakva Europa vlada, sudova, bruxelleske birokracije te građanina kao pukoga nositelja temeljnih prava koji ne odlučuje. Najveća opomena, pišete dalje, na jednoj drugoj stranici, ostaje, dakako, nužno sudjelovanje naroda, europski je referendum neizbježan. Zar niste skeptični prema referendumu, nije li to ipak opasno i dokle možemo, uopće, ovu demokraciju doista zahtijevati za projekt Europe ili je Europa, možda, djelo elite, političara, znanstvenika i umjetnika?

Häberle: Vi s pravom pitate kako možemo postupno otkloniti “demokratski deficit”, kojim smo granicama, pritom, izloženi. Demokratske deficite vidim u dva aspekta, najprije: Europski parlament ima još uvijek relativno male kompetencije u odnosu na Vijeće, iako se može konstatirati da su njegove kompetencije proširene u Ugovoru o ustavu EU-a iz 2004. godine ponudnom na glasovanje. Drugi je aspekt, zbog kojega sam u Njemačkoj među znanstvenicima relativno usamljen, pitanje je li potreban *europski* referendum o ustavu EU-a? Samo je poneki europski političar, primjerice J. Leinen, u svome nacrtu (2005. godine objavio sam mnoge nacрте u svome *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*) zahtijevao i referendum u cijeloj EU-u, a jučer sam pročitao da se čak i austrijski savezni kancelar Schüssel izjasnio za takav referendum. Moram, dakako, kako to zahtijeva znanstveni diskurs, navesti i respektirati, također, protuargumente, pa upućujem na primjer “Helvetia

Felix”. Švicarska, dakako mala zemlja, pokazuje na svim trima razinama, lokalnoj, regionalnoj i saveznoj, da je moguća i kako je moguća poluizravna demokracija i u modernim vremenima. “Poluizravno” znači da su predstavnici i plebiscitarni elementi međusobno povezani. Možete prigovoriti da se velika i sve veća Europa 25 ili, uskoro, 27 zemalja jedva može uspoređivati s tzv. “malom Švicarskom”. Ipak se pitam neće li se prije ili kasnije morati početi s ugrađivanjem izravnodemokratskih elemenata u europski ustavni projekt. Naime, postoje upute na mogućnosti participacijske demokracije u Nacrtu ustava EU-a iz 2004. godine, iako su još pomalo skromne. Vaše posljednje pitanje odnosi se na natuknicu “elite”. Ne smijemo previdjeti da velika duhovna djela, vjerojatno u cjelokupnoj europskoj duhovnoj povijesti i povrh toga, nisu, primarno, izrasla iz naroda niti ih je on, često, odmah shvatio. S druge strane, upravo su veliki umjetnici i mislioci, koji potječu iz posve skromnih narodu bliskih sredina, stvorili umjetnička i znanstvena djela. Prisjetimo se iz kakvih skromnih prilika potječe reformator Martin Luther ili mnogi od velikih papa ili, također, veliki umjetnici poput glazbenika Johanna Sebastiana Bacha. Brojni su takvi primjeri i u francuskoj duhovnoj povijesti. Presudno je to da se umjetnost obogaćivala iz naroda. Johannes Brahms i A. Dvoržak stvorili su svoja umjetnička djela iz narodnih pjesama. Robert Schumann, kojega osobito poštujem (još od svoga djetinjstva) stvorio je glazbena djela kao “kompozicije u narodnom tonu”. Ne smijemo se, dakle, nikada zamišljati kao “elita” iznad naroda niti se stavljati iznad njega. Ali zacijelo nam mora biti jasno da se narod, sa svoje strane, na posljedku doslovce “hrani” iz stvaralaštva velikih umjetnika i znanstvenika. I time dolazim, možda, do posljednjega pristupa: Europa mora započinjati u školama, nije dovoljno Europu propisivati kao državni cilj, kao što primjerno stoji u Temeljnome zakonu, u nekim austrijskim zemaljskim ustavima (tako odnedavno u Vorlbergu i Salzburgu). Moramo biti posebno sretni: U veljači 2005. godine novi toskanski statut u Italiji ugradio je europsku klauzulu, Toskana se vidi tekstovno u Europi. Dakle, moramo pučkopedagoški početi s poučavanjem o Europi u školama, sveučilištima, medijima, političkim strankama i, dakako, u zajednicama znanstvenika. Možda je to dug proces, ali ne zaboravimo: o Američkome ustavu uči se već u školama, John Locke bio je za svoje vrijeme utopija, a danas je u ustavnoj državi kao tip realnost, i, konačno, Kantovu je spisu “Ka vječnome miru” iz 1795. godine trebalo toliko vremena (a možda će trebati još naraštaja) da nađe mjesto u srcu što više svjetskih građana.

Posavec: Nakon potresa zbog dvostrukoga “ne” pišete da je nova posebna disciplina europske ustavne teorije još neizbježnija. To mi se čini paradoksalnim. Možete li mi to objasniti?

Häberle: Ponekad i skroman znanstvenik mora raditi s paradoksima. Pritom mislim sljedeće: Nakon dvostrukoga “ne” Francuza i Nizozemaca (2005.) mogla bi nastati i korisna kriza. To dvostruko odbacivanje pokazalo je da

Europa, barem u srcima francuskih i nizozemskih građana, nije usidrena u pogledu preopširnoga teksta ponudenoga na glasovanje. Razlikujem europsko ustavno pravo u pozitivnopravno valjanim tekstovima iz Rimskih ugovora preko onih iz Maastrichta, Amsterdama, Nice, Soluna, o Nacrtu iz 2004. godine i onoga što su izradili znanost i judikatura. Europsko sudište u Luksemburgu te sve više i Europski prvostupanjski sud stvorili su “pretorij-ski” u duhu rimskoga prava veliko ustavno sudačko pravo, koje vrijedi, tako-reći, kao kontekst uz tekstove pozitivnoga prava. U okviru europske ustavne teorije tome valja dodati mikrokozam, ponekad makrokozam doktrina, općih pravnih načela, teorija, nacrt, pa i “malih utopija”. U onoj mjeri u kojoj je sada zastao razvoj europskoga ustavnog prava kao pozitivnoga prava moramo posegnuti za rezervoarom ustavnoga sudačkog prava i europskih teorija, a to znači moj pojam europske ustavne teorije. Ona smije, kao svaka znanstvena teorija, pomalo prethoditi i pozitivnome europskom ustavnom pravu. To je svakako zadaća stvaralačke znanosti.

Posavec: Govorite o prethodnome djelovanju ugovora. Taj mi se izraz sviđa, shvatio sam ga tako da ustavna teorija može utjecati i pridonijeti da se, primjerice, ti procesi nastave.

Häberle: “Pojam “prethodnog djelovanja” opisao sam 1974. godine u širem obzoru članka *Zeit und Verfassung*. U njemu, koji je, uostalom, objavljen u Vama bliskom časopisu *Zeitschrift für Politik*, istražujem kakvu ulogu ima vrijeme u ustavnome mišljenju. Pritom sam obradio pojmove kao “povratno djelovanje” Saveznoga ustavnog suda, zabranu takvoga djelovanja u kaznenome pravu ili “naknadno djelovanje” i eksperimentalne klauzule, ali i “prethodno djelovanje”. To znači, a može se i empirijski dokazati, da i međunarodnopravni *nacrti* ugovora i *nacrti* zakona mogu djelovati na praksu, također na sudačke pravorijeke, iako sankcija još uopće nije objavljena u zakonskome glasilu. To je empirijska građa, koja me je inspirirala za teoriju o prethodnome djelovanju: pravosuđe i znanost mogu u dijelovima (i u granicama) učiniti valjanim nacrtu ugovora ili zakona, a ovdje je riječ o ustavnome ugovoru, iako djelo, formalno, još uopće nije ratificirano. To potvrđuje i presuda Europskoga prvostupanjskog suda, koja je već dopustila prethodno djelovanje građanima naklonjene i, formalno i sadržajno, iznimno uspjele *Povelje o temeljnim pravima EU-a*.

Posavec: Neki profesori ustavnoga prava misle da je Ugovor zapravo mrtav. Može li se rezultat glasovanja u Francuskoj popraviti, je li to uopće moguće, nije li Francuska ipak nešto drugo nego Danska? Mislim da su Francuzi i te kako svjesni svoje političke odluke. Može li se to ponoviti, bi li se moglo, s pravom, lakše reći “ne bi li bilo jednostavnije da vlada smijeni narod i izabere neki drugi”?

Häberle: Drago mi je što i Vi navodite ovo klasično mjesto u Bertolda Brechta, koje je on pedesetih godina napisao i u jednoj lirskoj pjesmi i koje

me osobito oduševljava, pa i zbog njegove ironičnosti. Najprije ću odgovoriti na aktualno pitanje što će biti s Nacrtom ustavnoga ugovora iz 2004. godine. Predlažem sljedeće: prvo, oprezno, ponajprije “prethodno djelovanje” sa strane znanosti i pravosuđa, kao što sam ga naznačio, dakako samo u dijelovima. Prethodno djelovanje moguće je samo segmentno i parcijalno-punktualno. Drugi je prijedlog da narod “ide na popravni”, pokušati, dakle, s ponovnim glasovanjem. Spominjete Dansku i Irsku, koje su u ranijim etapama ustavnoga nacrtu dvije godine kasnije još jednom pozvane na glasovanje. S pravom prigovarate da se Francuska kao utemeljiteljska članica Rimskih ugovora ne može uspoređivati s malom Danskom niti s također malom Irskom. Ali molim Vas da uzmete u obzir: Sada ne možemo jednostavno prekinuti ratifikaciju Ustavnoga ugovora. To bi značilo nepoštovanje 13 država članica, koje su ga u parlamentima ili referendumima prihvatile prema sadašnjem stanju. Ne poštovati narode značilo bi da sada (u srpnju 2005. godine) odjednom kažemo da je Ustavni ugovor “mrtav”. Na žalost, i novine *Frankfurter Allgemeine Zeitung* u nekim su uvodnicima pisale u tome duhu, također mnogi cinici u feljtonima ili mnogi neodgovorni političari. Smatram da se nacionalni ratifikacijski postupci moraju nastaviti dok se ne dosegne brojka 20. Tada treba, pod austrijskim predsjedanjem Vijeća u prvoj polovini 2006. godine (o tome postoji i Rimski zapisnik), vijećati o tome što da se dalje čini procesualno. Pritom se postavlja pitanje Francuzima, a ovdje bih Vas zamolio da razgovarate izravno s čudesnim francuskim predsjednikom hoće li francuski narod “poslati na popravni” ili će ga, po Brechtu, “ukinuti”, kako bi francuske elite, a sve su nalik jedna drugoj jer su pohađale iste elitne škole, mogle vladati svojim narodom. To mislim, dakako, ironično. Iznimno poštujem francusku kulturu, ali u razgovoru kakav je naš smije se, valjda, biti i malo ironičan. Postavlja se pitanje treba li dijelove odbijenoga Ustavnoga ugovora EU-a za dvije godine predložiti francuskome narodu, možda, mudro *u vezi* s europskim izborima: odvojeno glasovanje o, neprijeporno, dobrome Ugovoru o temeljnim pravima EU-a te, kao drugi dio, o ciljevima i vrednotama EU-a.

Posavec: Vi, dakle, smatrate da bi tu ratifikaciju trebalo nastaviti, a ne uzeti stanku za razmišljanje, to je jedna alternativa, i to Schröderova, koji kaže da bi možda bilo dobro uzeti takvu stanku, ili bismo trebali obnoviti taj naknadni tretman, kao što je to rekao Chirac u jednom intervjuu. To su, dakle, različite mogućnosti u ovoj situaciji.

Häberle: Moglo bi se razmisliti o usporavanju ratifikacijskoga procesa, ali ponovno se zalažem za to da sada ne završimo taj proces, jer bi to značilo preziranje onih 13 zemalja članica koje su prihvatile Ustavni ugovor. Imam za to i pravnu konstrukciju. U čl. 10 Ugovora o EU-u normirana je tzv. “vjernost Zajednici”, koja kaže da sve zemlje članice moraju sve učiniti da proces napreduje i da se ne ugrozi već dosegnuto. Postoji i unutardržavni pojam “vjernosti Savezu” Rudolfa Smenda (iz 1916. godine u prilogu jed-

nome jubilarnom spisu), koji je sada poopćen u “vjernost Zajednici”. Smatram da države članice EU-a imaju obvezu da sve učine kako bi, iako usporeno, ratifikacijski proces napredovao. To isključuje duge “stanke za razmišljanje”, ali omogućuje da se razdvajaju dijelovi Ustavnoga ugovora EU-a. Da zaključim: oprezan sam s pojmom “stanke za razmišljanje”; bi li on značio stanku za razmišljanje ili stanku u razmišljanju?

Posavec: Na kraju bih Vas još upitao jeste li u tome procesu realizacije Ugovora zadovoljni njemačkim političarima ili mislite da bi oni ovaj cijeli proces mogli bolje voditi? Još bih Vas zamolio da kažete nešto o velikoj odgovornosti koju imaju ne samo političari, nego i znanstvenici, zapravo svi ljudi koji su zainteresirani za zajedničku Europu.

Häberle: Na Vaše pitanje o njemačkim političarima odgovorit ću ovdje, u Njemačkoj, rado i, ponajprije, kritički. U inozemstvu ne bih, dakako, tako rado kritizirao svoje zemljake. Budući da ste Vi, srećom, moj gost u Bayreuthu, rado ću odgovoriti. Usporedimo klasične svjedoke i aktivne u europskoj ustavnoj politici, koja je počela s velikim imenima kao što su De Gaulle, De Gasperi, Konrad Adenauer, koju su nastavili Kohl, Giscard d’Estaing i Mitterrand, s današnjima; za Helmuta Kohla, pa i za De Gasperija bilo bi nezamislivo da u Europi nastane njemačko/francuski “direktorij”. Vrlo mi je sumnjivo tzv. prijateljstvo muškaraca između Chiraca i Schrödera. Ono je djelovalo utoliko negativno što je Chirac prije nekoliko mjeseci imao napadaj bjesnila (prema maloj Poljskoj). Njemačko/francuska osovina krajnje je sumnjiva u očima malih država, ali i velikih poput Velike Britanije. Kohlu je uspjelo male zemlje u Europi svagda integrirati u politički razvojni proces. Zato sam vrlo kritičan prema sadašnjoj crveno-zelenoj vladi u Berlinu. Od eventualne nove vlade CDU/FDP-a moralo bi se, dakako, očekivati da europskim entuzijazmom klasičnih europskih političara s konzervativne strane nastavi europsko ujedinjenje. Na žalost, u to sada malo vjerujem, što ne isključuje da će se možda još pojaviti dobri europski političari. Drago mi je što u tome pravcu radi K. T. von Guttenberg (koji je sudjelovao na našim seminarima), a kojega i Vi cijenite.

Posavec: A odgovornost?

Häberle: Vaša posljednja natuknica bila je odgovornost. To je velik pojam, nužan i u zaštiti okoliša (najkasnije od H. Jonasa) i kao odgovornost svakoga političara i pravnika. Vi zacijelo mislite na odgovornost politologa i profesora državnoga prava; i na nacionalnoj i na europskoj razini. Premalo poznajem prilike u Hrvatskoj unatoč našim lijepim zajedničkim seminarima. Zato govorim samo o svojoj nacionalnoj zajednici znanstvenika. Pravnik je u Njemačkoj svagda u opasnosti, i prije i danas, da bude preblizak političkim strankama i državi, katkad je, čak, potkupljiv, svjesno ili nesvjesno. U ovome, osobito na razini ekspertiza; uvijek sam ih odbijao pisati za državu, stranke ili industrijske komplekse. Prednost je pisanja stručnih mišljenja, da-

kako, u stjecanju praktičnoga iskustva koje mi, možda, malo nedostaje. Ali, ukupno uzevši, velika je odgovornost znanstvenika, osobito profesora državnoga prava. Moram, doduše, konstatirati da su se u vrijeme Weimarske Republike, u kojoj je bilo najvažnije obraniti Republiku od desnih i lijevih ekstremista te za vrijeme nacionalsocijalizma, vrlo rijetki profesori državnoga prava ili pravnici, kao Gustav Radbruch ili Josef Esser, distancirali od političkih moćnika. I u nama vrlo dragoj Italiji samo je malo profesora državnoga prava odbilo četrdesetih godina 20. stoljeća nametnutu prisegu Mussoliniju. I u Španjolskoj su za vrijeme Franca mnogi profesori državnoga prava bili "sateliti". Ali zanimljivo je da su značajni politolozi i filozofi emigrirali i nastanili se u Latinskoj Americi. Jedan od očeva kasnijega španjolskog ustava iz 1978. godine Sanchez Agesta, kojega osobito rado citiram, predavao je, doduše, i dalje u Madridu na svojoj katedri za javno pravo, ali nikada o ustavnome pravu Francove Španjolske, nego se posvetio upravnome pravu i tako spasio sebe i svoju savjest. Radi se o negativnim iskustvima, koja bi se mogla, možda, odnositi i na politologiju, a od Vas znam da je Vaša politička znanost u Zagrebu vrlo časno djelovala: u kasnome razdoblju Titove države spasila je i čast znanstvene duše, ako smijem tako reći. Teorija državnoga prava ima danas prvorazrednu odgovornost, ona počinje u predavaonici, nastavlja se preko procesa pred nacionalnim ustavnim sudovima ili obama europskim ustavnim sudovima u Strasbourgu i Luksemburgu te dalje prema sveučilišnim predavanjima i seminarima. O nacionalnim teorijama državnoga prava ovisi koju ustavnu teoriju i praksu možemo u Europi postupno ozbiljiti i kao "utopijski kvantum" unaprijed projektirati. Staromodna riječ "poniznost", svijest o obvezama u Kantovu duhu, nikada aktualnija nego danas, i sve se to ispunjava osobito u odnosu sa studentima na ispitima i pri mentorstvu znanstvenih radova, ali i na kolokvijima, poput onih što ih organizirate u Dubrovniku, ili na seminarima koje smo ponekad zajednički držali. Tu nam je potrebna "etika odgovornosti", da spomenem klasičnu natuknicu Maxa Webera.

Posavec: Zahvaljujem Vam na razgovoru, dragi profesore Häberle!

S njemačkoga preveo

Tomislav Martinović